

GYÖRFFY ISTVÁN

NAGYKUNSÁGI KRÓNIKA

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

1955

GYÖRFFY ISTVÁN,
AZ ALFÖLD ETNOGRÁFUSA

Magyarságismeretünk tájak szerint különböző. Vannak vidékek és népcsoportok, amelyek sajátos színekkel élnek bennünk, s mások, melyeket alig-alig ismerünk. A székelyek, matyók, Kalotaszeg vagy Sárköz népe, a Dunántúl faragó pásztorai minden művelt magyar számára külön élményt jelentenek, hagyományuk, népművészetük átment a köztudatba, s ezzel a magyarság képe egy-egy sajátos színfolttal gazdagodott bennünk. Az Alföld színei azonban hiányoznak ebből a képből.

Pedig az irodalomban éppen az Alföld volt az első, amely tájának hangulataival, majd társadalmának hiteles típusaival is megjelent: Petőfi verseiben és Móricz elbeszéléseiben. S az irodalom kétségtelenül a legerősebb tényező, mely magyarság-képünket alakítja. Mégis ma már a népkultúra kincsei; népzeneink, balladáink, viseleteink és táncaink szépsége is erősen színezi azt a képet, ami a magyarság egy-egy részéről, egy-egy magyar tájról bennünk él. Ebben a tekintetben az Alföld üres folt az átlagos műveltségű magyarok szemében.

Kevés olyan mű van, amelynek olvasása után ez a táj több színnel és hangulattal telnék meg, mint Györffy Nagy-kunsági Krónikája. A magyarság egyik nagy ősfoglalkozásának ma már csak emlékből élő régi formája elevenedik meg e lapokon: a vízjárta rétek, mocsarak

közt, télen-nyáron szabadban élő szilajpásztorok élete, s velük a lápi élet különös alakjai: pákászok, darvászok, »réti emberek«. Ez a világ a vizek lecsapolásával eltűnt a tájról, maga a táj is átalakult. De emléke még tovább élt a hajdani pásztoroknak, vagy maradékaiknak emlékezetében, kun városok levéltárainak porosodó iratain, sőt itt-ott még az életben is — egy régi tárgyban, kivételesen fenntartott szilaj ménesben, juhnyájban. A néprajztudós az utolsó órában — a néprajzi gyűjtések sokat emlegetett utolsó órájában — még megragadhatta az utókor számára. Ezzel a nomád pásztorélet máig tartó hagyományát tárta fel a magyarság életében, olyan ismeretlen, életszerű részletekben, amelyek a magyarság népi kialakulásának — etnogenezisének — kutatásához is jelentős adatokat szolgáltatnak, s a nomádelet általános ismerete szempontjából is fontosak és jellemzőek.

Ez a leírás azonban nemcsak a tudománynak szól; szól az olvasó közönséghez is, akikkel szintén meg akarja ismertetni ezt az érdekes világot. Györffy ugyanis nem a tudományos dolgozatok megszokott nyelvén elemmezve és magyarázva adja elő tárgyát, hanem mint visszaemlékezést, élvezetes nyelven, szinte elbeszélés formájában. Meg akarta mutatni, hogy tudományról is lehet szépen, érdekesen írni, s ez — legalábbis erről a témáról — sikerrel is járt. Az olvasó nem is gondol rá, hogy komoly, tudományos munka eredményét kapja a szórakoztató lapokon.

Pedig ennek a magától folyó, színes leírásnak mélyén gondos és kiterjedt kutatómunka rejtőzik, mindaz az erőfeszítés, ami egy tudományos monográfia — részletkutatás — létrejöttéhez szükséges; rendszeres tárgyi gyűjtés, állattartó eljárások, halfogó szerszámok, viseletdarabok megismerése, használatuk, régi teljesebb formájuk kikérdezgetése, öreg pásztorok kifaggatása,

gyűjtő-készség, hogy ne csak adatokat, hanem visszaemlékezéseket halljon a maguk életszerű teljességében; s végül a városi levéltárak XVIII. századi anyagának átrostálása, a régi életre vonatkozó szétszórt adatok összeírása; s az összehasonlító kutatás, mely régi ábrázolásokkal és más vidékek élő anyagával veti össze a látottakat és hallottakat. Vagyis előbb a kutató lelkében kell kialakulnia annak az életszerű képnek, amit az olvasónak olyan egyszerűen, szinte csevegve ad elő, de amíg ez kialakul, addig ő is éppen úgy dolgozik, mint minden más tudós, minden más néprajzos.

Minderről az előzetes kutatómunkáról az olvasó csak akkor vesz tudomást, ha figyelmet szentel a sorok közt itt-ott feltűnő utaló számoknak és van kedve megszakítani az elbeszélés fonalát, hogy hátralapozzon a forrásjegyzékhez. Akkor megbizonyosodhat, hogy itt adatok is vannak a történethez, bizonyítás, előzetes kutatómunka, ami felel a kép hitelességéért.

Igaz, ennek a kutatásnak olyan »melléktermékei« is vannak, amelyek tudományos jelentőséggel alig bírnak, annál több a szórakoztató értékük: olyan anekdoták, mint a törökkori feljegyzésekből elbeszélte határátadási furfang, vagy az obsitos huszár dülőlőti tánciskolája. Ezek elevenné, színessé teszik a kötetet. De olvasmányoknak is legérdekesebb, ami tudománynak is értékes: a réti szilaj pásztorok és a különféle lápi ember-típusok rajza.

Ebben a leírásban feltűnhetnek az olvasónak a multat sirató, a változással szembeforduló lélek hangja, ami tudósnál, a fejlődés harcosánál különösnek található. De ez a hang itt nem a kutató hangja, hanem azoké az embereké, akiket leír: akiknek a lápok lecsapolása, a földek feltörése létalapjukat tette tönkre, mert egész életformájuk alapját semmisítette meg. Ez a hang csak a

»couleur locale«, a környezet hangulata, amit éreznünk kell a stílusban is, amikor ezt az elmúlt és múltban levő világot felidézi.

És hozzá kell tennünk, hogy valamiben a tudós kutató is igazat kellett, hogy adjon a réti embereknek. A vizek lecsapolását nem követte a terv másik fele, az öntözés biztosítása. S ez bizony elég nagy területeket tett száraz pusztává, ahol a vizek idején még csak volt valami élet.

S a magyarság nagy része ugyancsak hozzáidomult a vizek közti élethez. Nemcsak a pásztorok, maguk a falvak is. Azokban az időkben, amikor a szántó-földi termelésnek csak önálló jelentősége volt a közlekedés és a piacok hiánya miatt, »kitűnően érezte magát« a vizek közt, ahol a kisebb száraz hátakon megtermett a maga kenyere, a dús rétekben, erdőkben a semmiből eltartotta legfőbb értékét, a lábón is messze piacokra elhajtható jószágát. Maga pedig nem félt a vizektől, ismerte a járását, alkalmazkodott hozzájuk. Györffy írta le a hajdani, délbihari mocsaras erdők, vizek közé települt falvak építkezését: földbevert karók közt vesszőfonás alkotta a fal vázát, melyet vastagon betapasztottak sárral. S ha a víz az időjárás szeszélyéből a szokottnál magasabbra csapott, az emberek felrakták a padlásra kevés ingóságukat, a jószágot a magasabb hátakra hajtották és nyugodtan nézték, hogy mossa ki az ár a karók és vesszők közül a sarat. Maga a váz — a ház — állt, legfeljebb egy-egy életerősebb karó vagy vessző kizöldült. S mikor a vizek lefutottak, csak újra kellett tapasztani és folytathatták az életet ott, ahol elhagyták. S ez így lehetett az ország különböző tájain, ahol ezt a tapasztott sövényfal-technikát mindenütt megtaláljuk: Szigetközben, Sárréten, Sárközben, Ormányságban, Bodroghozban, mindenfelé.

Ez persze nem a természettel szembeszegülő, a természetet átalakító ember — a csatornarendszereket, gátakat építő szervezett ember — magatartása, ez a lehetőségekkel bölcsen megalkuvó, a környezethez szellemesen alkalmazkodó, gyengébb magánosabb emberé. Ebből az életből csak ott lendültek át könnyen a földművelésbe, a gazdag polgár-paraszt életformába, ahol a lecsapolás olyan dús földekhez juttatta a falvakat, mint például a Sárközben. Vagy ahol a homok kínált olyan lehetőségeket, amit parasztságunk, főleg a minden próbálkozásra rákényszerített szegény parasztság hamar fel is fedezett és minőségi termékek egész sorát fejlesztette ki: barackot, homoki szőlőt, hagymát, paprikát, zöldséget, dinnyét. De ahol fehér szikesek kerültek ki a vizek alól, mint a Nagykunság, a Tiszántúl nem egy területén, ott bizony sokáig olyan volt a nép, mint a partra vetett hal. S ezen csak az öntözés végleges megoldása fog gyökeresen változtatni.

A Nagykunsági Krónikában a múlt elevenedik meg, a régi vízi élet, amit ma már nem ismerünk. S az író tudatosan tünteti el a tudós munka és a tudós álláspont nyomait, hogy annál hitelesebb, annál elevenebb legyen a kép.

Hogy mennyire eleven, azt az is bizonyítja, hogy alkalmas volt a legnemesebb fajta népszerűsítésre, az irodalomban való felhasználásra. Nagy realistánk, Móricz fémjelezte a »Szilaj pásztorokat«, amidőn jellegzetes részeit átvette legnagyobb művébe, az Erdélybe. Az olvasó hasonlítsa össze az itt olvasottakat az erdélyi fejedelem követének útjával, amint a hajdúkhoz mentében eltéved a kúnási rétek pásztorai közé, s látni fogja, milyen keveset kellett az írónak alakítania az anyagon! Szinte csak annyit, hogy *egyszerivé* tette, ami itt *általános*; s készen áll a síkvidéki, nomád magyarság félel-

metes, megragadó rajza. Így vált a tudós kutató és megelevenítő munkája egy láncszemmé a magyarság örökéletű ábrázolásában. Tudomány és művészet, tudomány és élet egységének ez ritka és szerencsés esete a magyar életben.

Ritka és szokatlan. Megszoktuk, hogy a tudós munkája egészen más törvényeknek van alávetve, mint az írói alkotás, és ezért egészen más hangon is szól az olvasóhoz. Ez azonban csak újabb megszokás, és nem is a lényegre vonatkozik. Tudomány és irodalom valaha nem volt ennyire szétválasztva az emberek fogalmában. Az ókor és középkor emberének, még a reneszánsz humanistáinak is — sőt talán még a reformkor magyarjainak szemében is — »tudós és író« azonos fogalom: művelt ember, aki többet lát, többet tud, mint más és erről szépen tud írni az embereknek. S talán a fő követelmény akkor még az írni-tudás volt; hogy gondolatait szépen tudja kifejezni.

Ez a jelentés újabb időkben egyre inkább elhomályosult, egyenlő kárára a tudománynak és az irodalomnak. Író és tudós nemcsak alkotásmódban vált el egymástól; hanem szinte külön embertípussá is vált. Az életben is ritkán találkoznak, nemhogy egy személyben egyesüljenek. Ennek természetellenességét azonban mintha napjainkban egyre jobban éreznék tudósok és írók egyaránt. A néprajzban különösen erősödik az olyan kutatómód igénye, amelyben írói és tudós látásmód kiegészítik egymást.

Minden néprajzos irigyleti az írókat a megjelenítés képességéért, amikor szembekerül azzal a feladattal, hogy egy nép életének teljes gazdagságát belesűrítse feljegyzéseibe. Gyűjtésnél és feldolgozásnál egyaránt nyomasztóan érzi a távolságot a tudományosan szétválasztott, magyarázott és rendszerezett adatok és a való élet kö-

zött. Mennél mélyebbre hatol az etnográfus a társadalom megismerésében, mennél finomabb szempontok szerint figyeli meg és jegyzi fel adatait, annál erősebben érzi, hogy lehetetlen adatszerűen megragadni a látott és hallott életet, mert az mindig több, mint bármilyen pontos és részletes tudományos feljegyzés. Az élet külső jeleit — eszközt, dalt, szertartást — le lehet írni, de ami mögötte van, a magatartás belső rugói, az embertípus, az életforma elsikkad belőle s csak megelevenítésben válik érthetővé.

Megeleveníteni — vagyis megragadni a lényeges vonásokat és avval felidézni az egész képét — ez az írói alkotás törvénye. A tudóst ebből vonzza az a képesség, hogy egy embert, egy típust, egy társadalmi magatartást összefüggő egészként meg lehet eleveníteni, de kielégítetlenül hagyja, hogy ilyenkor nem *ugyanaz* elevenedik meg, hogy csak valami hasonló, de *új születik*. Ha a tudományos leírásból hiányzik az élet színe, akkor az író által újratereztett képből hiányzik az átélte valósággal összekötő szál: az adat.

A tudomány igénye, hogy ez a szál meglegyen és erős legyen, más külön igénye nincs. Szüksége van a megelevenítéshez a megelőző elemzésre; az élő test szétboncolására, hogy minden elkülönített atomot a maga sajátágaiban ismerjen meg, s aztán újra összerakva keltse új életre, mint a néphit táltosait, s a mesék hőseit, akiket apró csontokra szétdarabolnak, megszámlálják csontjaikat, azután újra összerakva életrekeltenek — s akkor csodát művelnek. A néprajztudósoknak is egész benső mivoltában kell megértenie a tanulmányozott életformát s aztán szinte írói készséggel kell megmutatnia. Természeti népek tanulmányozásában s a belőle fakadó elméleti munkákban egyre határozottabban alakul ki ez a magasrendű követelmény.

Érdekes, hogy a magyar néprajzban szinte már megindulásakor jelentkezik ez az igény. Herman Ottó, a magyar halászat és pásztorélet első, nagy bűvára már sokkal többet ad, mint eszközök és eljárások leírását; mindig megmutatja az embert is, aki azokkal él, s még hozzá nem csekély írói képességgel. Kálmány pedig, a népköltészet kutatója már a század végén eljut a mesélő egyéniségek tanulmányozásáig. De a szélesebb körre kiterjedő megjelenítő igénynek is meglepően sok példája akad a magyar néprajzi irodalomban. Györffy munkája volt az úttörő, folytatta Kiss Lajos a »Szegény ember« és a »Szegény asszony« életében, társadalmi típusok rajzával, Szűcs Sándor és Luby Margit pedig a régi hitvilág leírásában, amit emberek és emberi világuk rajzába ágyazva adnak elő.

Ezekben a munkákban talán több az ösztönös megérzésből és a felidézés hűségére való törekvésből fakadó néprajzi érték, mint a vizsgálat finomításából származó eredmény, ami néprajzi elméletben is kifejeződik. Természeti népekkel foglalkozó korszerű leírásokban inkább az utóbbi található, s kevesebb az élményszerűség. De közös bennük a megragadás intenzitása, az ember és az életforma alapos megismerése, s hű kifejezése. Vagyis a magyar munkák éppenúgy a néprajzi gyűjtésnek — tudományos szóval »terepmunkának« — fejlettségéről tanúskodnak, mint a külföldi leírások.

Különbséget okoz az is, hogy a természeti népek kutatói kívülről közelednek a leírandó néphez, s az átélés ideje, lehetőségei kisebbek, a teljes megragadás tehát csak nagyobb elméleti felkészüléssel érhető el. A magyarok viszont »belülről« vizsgálhatták népüket, nemcsak mint honfitársak, hanem mint a vizsgált táj szülöttei is. A felsoroltak kivétel nélkül szűkebb hazájuk életét kutatták, a körülöttük folyó életet, illetve múltját, szü-

leik életét; s egy kivétellel éppen abból a paraszti társadalomból származtak, amelynek életét vagy múltját feldolgozták.

Ilyen volt Györffy István is, a karcagi szűrszabó fia, paraszti kisiparosok származéka. Szűkebb hazájának népe, élete adta pályája mély élményeit, és ezeknek az élményeknek tudományos feldolgozása volt célja egész életében. Kutatásainak csak sugara tárgult később, Nagykunságtól az egész Alföldre, de középpontja sohasem változott. Igazán csak az Alföld érdekelte, minden munkáját neki szentelte, határait soha sem lépte túl. Legfeljebb a matyókig, vagy a Fekete-Körös völgyéig jutott el, de ott is csak a régi alföldi élet meghúzódó, szélekre szorult emlékeit kereste. Viszont minden érdekelte, ami az Alfölddel kapcsolatban volt, akár a múlt, akár a jelen, vagy a jövő jelensége. Táj- és Népkutató intézetének kiszállásain egyforma örömmel mutatta meg a régi szilaj pásztorok maradványait, ősi alföldi állatfajtáikkal együtt, s a kiskunhalasi kisparasztok tanyáin telepített barackosokat, ahonnan érés idején naponta több teherautó szállította a gyümölcsöt a városi konzervgyárba. Az alföldi ember teljesítménye — szemében ez volt a fontos! Nagy szerencse, hogy volt és hogy idejében volt egy ilyen Alföldcentrikus kutató, hiszen éppen erről a tájról, az ország legfontosabb területéről alig tudott addig valamit a néprajz és kicsibe múlt, hogy ma se tudjon. Egy igazgatói felfogás majdnem számízte a század-eleji Néprajzi Múzeumból — ami akkor az egész magyar néprajzi kutatást jelentette — az Alföld kutatását, sőt szinte az egész magyarságét. Eszerint a magyarság közt s különösen az Alföldön már csak fejlett életformák élnek, a néprajzi szempontból érdekes csak nemzetiségi területen s legfeljebb a perem-magyarság körében kereshető. Györffynek valósággal harcot kellett

folytatnia azért, hogy az alföldi magyarság kutatását is elismertesse. Az ő állhatatos, tudományos lokálpatriotizmusa nélkül nem tudnánk, hogy a népviseletnek egy régi darabja, amely lenézett ritkaságként húzódik meg félreeső hegyifalvakban, vagy mint a tüsző és bocskor, melyet nemzetiségi specialitásnak tartott közeposztályunk, egykor az Alföldön általános volt; nem ismernénk azt a nagyszabású száraz-gazdálkodást, speciális alföldi arató eljárást, mely különbözik az Alföldet körülvevő, esős hegyvidékek csűrben tárolt, cséphadaróval elcsépeelt régi gabonakezeléstől: a szabad ég alatt, asztagokban tartja az »életet« s egykor ugyancsak a szabad ég alatt, szérűn, állattal nyomtatta el, majd elvermelte (aminek egészen más a földrajzi elterjedése és gazdasági jelentősége, mint az előbbinek); nem tudnánk, hogy az új népi díszítőművészet először az alföldi szűrökön virágzott ki az új igényeknek megfelelően — akárcsak új népdalstílusunk, vagy korábban a betyárköltészet — s innen terjedt el más tájakra és más tájakra. Egyszóval az Alföld ismerete nélkül mit se tudnánk népkultúránk történeti változásairól, belső áramlásának útjairól, földrajzi kötöttségeiről. Ezeknek a kérdéseknek kulcsát az Alföld adja kezünkbe.

Györffy legnagyobb vállalkozásai, legszebb felfedezései azonban valamiképp mind szűkebb pátriájához kapcsolódnak, a Nagykunsághoz. A Nagykunsági Krónikában ez nyilvánvaló. De még személyesebb a kapcsolat ott, ahol nem egészen ilyen nyilvánvaló az összefüggés, mert az egész ország területére kiterjed vizsgálódása: a »Cifraszűr«-ben. Mert igaz, hogy volt szűr Egerben is, a Dunántúl is, sőt elvétele az erdélyi szászoknál is, de a mesterség és a divat központja mégis csak az Alföld, legjobb mesterei a nagykun, hajdú, debreceni iparosok,

s a karcagi szűrszabó fia apja emlékének állított tudományos emléket, amikor az apai mesterség anyagát hangyaszorgalommal összegyűjtötte, s tudományos kérdéseit feldolgozta a magyar néprajz egyik leggazdagabb monográfiájában. Benne egy ősi, egyszerű szabású, szinte szabástalan, mégis monumentálisan ható ruhadarab történetét, táji típusainak leírását, díszítményeinek csodálatosan gazdag gyűjteményét adja az olvasónak, ezenfelül a mesterség életét, céhes történetét, hagyományos eljárásait. S mi ennél is több: benne kapjuk az új díszítőművészet kialakulásának történetét is. Ez az a díszítőművészet, amit közönségünk »magyar motívum«, »magyar népművészet« néven ismer, ami a korábbi magyarázók elképzelése szerint keleti eredetű, ősi hagyomány. Motívumait magyarázták pávaszemnek, honfoglaló és perzsa díszítményekkel hozták kapcsolatba, azonban régi szűrszabó rajzok, mintakönyvek ábráiból, Györffy és Visky kutatásaiból kiderült, hogy ez a motívumkincs nem egyéb, mint természetes virágábrázolásoknak — bimbóknak, rózsáknak, leveleknek — stilizálása, többnyire régi úri hímzéseken levő formáknak utódai, melyek a múlt század derekán, szűrszabók ujjai alatt keletkeztek, akik egyrészt nem tudták anyagukban pontosan követni a természetes formákat, másrészt ösztönös stilizáló kedvük is vezette őket, minél tovább a változtatásban. S a pompás cifraszűrről terjedt — az igények általánossá válásával — a népművészet egyéb ágaiban, rákerült a viselet egyes darabjaira — például a hímzett matyó kötényekre — pásztorfaragásokra, falfestésre és bútordíszítményre. Nyilvánvalóvá vált, hogy van egy XIX. századi, új népművészetünk, mely előtt egészen más díszítmények voltak használatosak: mértani formák — körök, rombuszok, kockák — mint amiket régi szuszékok, ládák falán látunk, vagy a szövés

technikájából adódó minták szötteseinken, vagy a szerkezetet hangsúlyozó egyszerű díszítmények régi szűrőkön, ingeken, vagy akár a napkorongot ábrázoló, ősi hitvilág emlékét őrző ábrák pásztorok porszaruin. Ez az ősi, s az általánosan ismert az új. Legfeljebb annyiban ősi, hogy ennyire magáénak érzi a magyar nép, tehát bizonyára legmélyebb lelki sajátságai vannak benne kifejezve.

Ma már mindezt tudjuk, és azt is kezdjük tudni, hogy miért lett ez a stílus és miért éppen akkor: kezdjük kutatni és látni történelmi, társadalmi feltételeit. Így lép tovább a tudomány egy-egy jól elvégzett munka után, mindig új fázisba, újabb eredmények felé.

Megható az a minden akadályt leküzdő kitartás, amellyel létrehozta könyvét. Nemcsak a tudományos erőfeszítésre gondolunk, a kutatás imponáló méreteire, hanem a könyv technikai előállítására is. A huszas években, a klebelsbergi kultúrpolitika idején nem igen kényeztették el a néprajz művelőit az anyagi támogatás bőségével. Akinek ez a ritka könyv a kezébe kerül, csodálkozva olvashatja, hogy egy ilyen testes könyv, melyet színes és egyszínű képek tömege díszít, a »szerző kiadása«, melyet »anyagi ereje megfeszítésével« adott ki a tudós szerző maga, némi segélyeket leszámítva, amit gondosan nyugtáz előszavában. Papírja sem méltó tartalma nagy jelentőségéhez. Azt pedig még a könyvből sem lehet megtudni, hogy jött létre a színes képanyag: hogy a szép színes ábrák mind a »szerző nyomása«, maga a szerző nyomta a Múzeumban, egy elavult kézi sajtón, melyet Isten tudja, honnan szerzett, csak hogy könyve a cífraszűr eredeti színpompáját is bemutat-hassa. Így látott napvilágot az a mű, amely szűrszabó mestereink művészi ízlésének nagyszerű bizonyítéka, népművészetünk egyik legfestőibb ágának kimerítő fel-

dolgozása, s egyik leggazdagabb és legszínesebb népművészeti kiadványunk.

Ha van értelme annak a szónak, hogy »tárgyszere-tet«, akkor ebben a munkában megvan. De Györffynél nemcsak képletesen érvényes ez, egy témára vonatkoz-tatva, hanem konkrétan is, egyes tárgyakra értve. Mond-ják, hogy órákig el tudott ülni egy-egy tárgy — cífra-szűr, mázas kancsó — előtt, nézegetve szinte cél nélkül formáját, anyagát, díszítményeinek kígyózó vonalát, amíg szinte magába itta minden kis részletét, amíg leg-finomabb árnyalatait is elemezni tudta.

És ugyanúgy órákig el tudott ülni régi térképek felett, ez is szenvedélye volt. Így fedezte fel azt a nagy problémát, amiből tanulmányainak egész sora született, a magyar néprajznak pedig egyik legszebb tudományos eredménye: az »alföldi kertes városok«, a kertes település felfedezése.

Ne gondoljunk a kert megszokott értelmére, virá-gos, vagy veteményes kertre. »Kert« csak a szó eredeti értelmében szerepel itt: kerített hely, túskegaráddal, árokkal, palánkkal elkerített telekdarab, ahol a jószágot tartották, a gabonát elnyomtatták, »Ólaskertekről« van szó, ahol a gazda szérűje volt és az aklok a jószág szá-mára. Ezek a kertek gyűrű alakban veszik körül a lakó-telepet, mely a kertek közepén, kis helyre összezsúfolva foglal helyet. Kis helyen is elfért, mert nem volt szük-ség a lakóházak körül nagy gazdasági udvarra, mint fa-ivakban szokás, hiszen annak szerepét az ólaskert tölti be, itt csak a lakóház és a háztartáshoz szükséges szűk udvar áll. Osztott település ez, ahol lakás és munkahely különvált egymástól, s vele együtt az állat és piszka az emberi lakástól.

Gyakorlatban azért az ólaskert sem lakatlan, nem kizárólag munkahely: a férfinép, beleértve már a nyolc-

tíz éves fiúkat is, kinn tanyázik a kertekben, gondolja a jöcságot és kint is hál a tüzelős ólakban, ahol esténként együtt szórakozik az egész férfitársaság. A belső házban csak az asszony él állandóan az apró gyermekekkel, itt tartják a család ingóságait, a tiszta ruhát, egyszóval ez a családi élet központja, a tulajdonképpeni lakás.

Ez az osztott település a nagyállat-tartó életforma egyik sajátos terméke, minden addig ismert településformától különbözik, bár tőlünk keletre, megtelepült hajdani nomádoknál, úgy látszik, hasonlót lehet találni.

Világosan kivehető ez a településforma egész sor hajdú és kunváros régi, József császár-kori térképein, ott is, ahol ma már elmosta határait a nagyarányú tanyarendszer, vagy a kertek fokozatos beépítése a növekvő lakosság lakás-igénye következtében. De egy se-reg kis faluban máig él, eredeti tisztaságában, a Duna melléke kis falvaitól a csepelszigeti falvakon keresztül egészen a matyókig. Györffy szemei előtt hamarosan nagyvonalú történeti fejlődés körvonalai bontakoztak ki. Arra gondolt, hogy a tanya is »osztott település«, ahol a város belső magjában van a lakóház, és hozzá tartozik kinn a határban egy »munkahely«, a tanya; rendszerint a gazda szántóföldje közepén, vagy szélén, ahonnan földjét műveli. Azután arra gondolt, hogy ezeknek a városoknak határa a XVIII. század folyamán telik meg tanyákkal, amikor az állattartást fokozatosan felváltja a nagyarányú szemtermelés; mikor feltörik az addig közös legelőket, s a mezővárosok óriási határát magánbirtokok szántói lepik el, rajtuk a kertekből kitelepített tüzelős ólakkal. Mindebből azt következtette, hogy a kertes településből alakult ki az a nagyarányú tanyarendszer, amely az egész világon egyedülálló, magyar specialitás. A kertes település pedig, a nagyállat-tartással való szoros kapcsolata folytán, és a keleti analógiák alap-

ján a nomád állattartásból származik. Tehát az alföldi tanyarendszer végső soron a nomád állattartás közvetlen származéka, a nyári és téli szállás közt költözködő, kétlaki élet áttétele a földművelő gazdálkodás keretei közé.

Igy foglalta össze a magyar tanyáról írt tanulmányában lépésről lépésre kialakuló koncepcióját. Elképzelésének azonban komoly ellenzői is akadtak a néprajzosok között. Leginkább a tanyarendszer és a kertes település szükségszerű kapcsolatát bírálták. A tanya-rendszer valódi oka ugyanis a szokatlanul nagy határ, ami a török pusztítás idején kapcsolódott egy-egy faluhoz, vagy mezővároshoz — elpusztult falvak határaiból. Ahol nagy határ nem alakult ki, ott a kertes településből sem lett tanyarendszer. Tehát nem a nomád két-lakiság él benne tovább, hanem egy újkori történeti hatás eredménye.

Újabban az elképzelés másik oldalát is kifogásolják: a kertes település kapcsolatát a nomádelettel. Fel-lendülő középkori-néprajzi kutatásunk ugyanis sok mindent ki tud olvasni a forrásokból, de a kertes település nyomait sehol sem. Márpedig meg kellene találnia, ha ez a fokozatosan megtelepedő nomádok életének általános velejárója volna.

Akármin van a dolog, bármit fog is kideríteni a jövő kutatása, egy máris bizonyos: hogy maga a településforma *van*, és hogy ez olyan lehetősége az emberi településnek, amit Györffy előtt nem tartott nyilván a tudomány, aminek felfedezése kétségtelenül az ő érdeme, megteremtése pedig az ő alföldi népének teljesítménye. Elmélete pedig, amelyet felfedezésére épített, még akkor is termékeny, ha az ellenvetések mind igaznak bizonyulnak is. Maga az a széleskörű irodalom és élénk vita, ami a tanya- és kert-rendszer körül kialakult, mutatja, hogy döntő kérdésre tapintott rá, s az

ellenmondások kiváltásával is egy rendkívül fontos jelenség és történelmi folyamat tisztázását segítette elő.

Ez a termékeny szellem, aki az előttünk járó nemzedékből a leggazdagabb tudományos eredménnyel dicsekedhet, annyi szállal kapcsolódott az élethez, annyira érdekelte népének élete minden lehető oldaláról, hogy sohasem tudott megmaradni a szaktudomány tartózkodó keretei között, nem elégitette ki, hogy csak megfigyeljen, elemezzen — tenni is akart. Tulajdonképpen már akkor is kultúrpolitikai terveinek szolgált, amikor Nagykunsági Krónikáját megírta. Ez a magatartás az idők folyamán egyre erősödött benne. Ismeretei halmozódása fokozatosan megérlelte kultúrpolitikai terveit is, s élete végén egyre inkább csak azoknak élt.

Első lépése ugyan nem úgy sikerült ezen a területen, ahogy tervezte. A Gyöngyösbokréta intézményére gondolunk, amelynek ötletét ő vetette fel. Azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy segítsen paraszt szereplőkkel előadni népszínműveket, mire azt javasolta, hogy inkább adassák elő a parasztsággal saját hagyományait, saját viseletében: táncait, dalait, játékait, ünnepi szokásait. Ő és múzeumi barátai meg is adták az első útmutatásokat az induláshoz. Az ötlet tetszett és sikert aratott. Sajnos, éppen ez lett a veszte. A kultúrpolitikai tervből üzleti vállalkozás lett, elszakadt a szakemberek ellenőrzésétől, s mind jobban veszített eredetiségéből, hiteléből. Minthogy látványos, színpadszerű mutatvány kellett, ahol nem találták meg a hagyományban, ott utólag pótolták. Györffynek és néprajzos társainak szembe kellett fordulni azzal a mozgalommal, amelynek jószándékú elindítói éppen ők voltak.

Később, a harmincas évek végén, a nyomasztó német politikai és kulturális nyomás idején szükségét érezte, hogy összefoglalja elgondolásait a népkultúra jelentő-

ségéről a nemzeti életben. Ekkor volt legnagyobb szükségünk rá, hogy a népi kultúrával is erősítsük nemzeti öntudatunkat a beolvasztó szándék és itthoni szálláscsinálói ellen. Ekkor jelentette meg »Néphagyomány és nemzeti művelődés« című munkáját, melyben sürgette, hogy a népi tudás és műveltség értékeit tegyük nemzeti kultúránk alapjává, s vizsgálta ennek módját az élet különböző területein; hogyan lehet közkinccsé tenni a népköltészet, népzene, néptánc értékeit, és hogy lehet felhasználni a magas művészetben; hogy szerezzünk érvényt a nép hagyományainak, helyi viszonyokhoz simuló, megszokott életformájának, termelési tapasztalatainak, közigazgatásban, faluépítésben, mezőgazdasági kultúránk emelésében, az élet legkülönbözőbb területein.

Egyet s mást ma ugyan már másképp fogalmaznánk meg, mint akkor, 1939-ben, de kétségtelen, hogy a népkultúra mozgalom-szerű terjesztésében, s a népkultúra és nemzeti kultúra egymáshoz való viszonyában ma is azt valljuk, mint Györffy, s amit ma megvalósítunk, annak nagy részét már akkor követelte.

Ennél is többet, politikai nevelést akart adni a Tájéztető Népkutató Intézettel, utolsó éveinek legnagyobb vállalkozásával. Intézetével az volt a célja, hogy az érdeklődő fiatalságot bevonja a népelet tudományos tanulmányozásába, néprajz, társadalomtudomány, földrajz, antropológia, népegészségügy és sok más szempontjainak együttes alkalmazásával, ezentúl pedig megismeresse velük a nép gazdasági és politikai problémáit is, s evvel is segítse a néphez hű, demokratikus értelmiség kialakulását. Ekkor már évek óta hatott a magyar szellemi életben a falukutató írók munkássága, közülük Erdei Ferenc és Darvas József be is kapcsolódott az intézet munkájába, az ifjúságnak pedig az a műveltebb

rétege gyűlt köréje, amely fogékony volt a népi demokratikus gondolatra.

Ilyen célkitűzésű intézmény, ilyen magatartás nem tarthatta fenn magát sokáig. Györffy intézetét addigi formájában félelvi munka után megszüntették. Ő maga sem élte túl tervei bukását: három nappal a határozat után agyvérzésben meghalt. De rövid működése erjesztő hatását már nem tudták megakadályozni. Az ifjúság jelentős csoportja kapott itt öntudatot, s az indítást későbbi magatartásában tovább fejlesztette. Egy csoportjuk később megalapította a Bólyai-, illetve Györffy-kollégiumot, a későbbi népi kollégiumok őseit, s a felszabadulás után a politikai és kulturális élet minden területén találkozhattunk az Intézet egykori munkatársaival.

Györffy István tudós volt, aki tudásával az életre akart hatni. Gazdag életművéből a néprajztudomány éppúgy meríthet, mint a nemzeti élet egyéb ágai. Kora néprajzosai közül ma is az ő munkássága adja a legtermékenyebb ösztönzéseket. Alföld-rajongásának köszönhető, hogy ma az Alföld népe és problémái világosan állnak előttünk. Alföld-kutató szelleme tovább hat pusztán azáltal is, hogy az általa felvetett vagy megoldott problémák kényszerítenek bennünket egy sor kérdés további kutatására. Nagykunsági Krónikája pedig, reméljük, tovább hat a szaktudomány körén túl is az Alföld megismertetése és megszerettetése érdekében. Hisszük, hogy új kiadása erősíteni fogja az olvasókban a magyar nép múltja iránti érdeklődést, egy erős színnel egészíti ki a műveltek tudatában élő képet a magyarságról, és fokozza az Alföld és a magyar nép szeretetén keresztül az igazi nemzeti érzést.

1955. március

VARGYAS LAJOS